

Groep **Omtzigt**

Misbruik van modellen

Lezing Planbureau Leefomgeving

Datum: 4 november 2022

2022/06

Misbruik van modellen¹

Een draaiende kettingzaag moet je bij het handvat vasthouden, en niet bij het zaagblad. Een magnetron moet je niet gebruiken om huisdieren droog te maken. En het moet worden afgeraden om mensen in de wasmachine te stoppen.

Alle nuttige dingen die mensen hebben gemaakt, kunnen op een verkeerde manier gebruikt worden. Op manieren die de makers van het apparaat niet eens voor mogelijk zouden hebben gehouden, maar die wél enorm schadelijk kunnen zijn voor de gebruiker of voor de omgeving.

De meesten van u werken bij een planbureau, en een planbureau is er om politici en beleidsmakers te ondersteunen door nuttige hulpmiddelen te ontwikkelen. Hulpmiddelen, meestal in de vorm van modellen, die inzicht kunnen bieden in de problematiek en in de mogelijke oplossingen. Hulpmiddelen die voorspellen wat de te verwachten gevolgen zijn van bepaalde beleidskeuzes. Maar bovenal hulpmiddelen die, net zoals alle andere nuttige hulpmiddelen, op een verkeerde en daardoor schadelijke manier gebruikt kunnen worden.

¹ De schrijver is Quinten Pluymackers zeer erkentelijk voor het meedenken en meeschrijven aan deze speech.

Lezing gegeven bij het Planbureau voor de Leefomgeving - In het Engels - op 4 oktober 2022.

Verder ontving hij nuttige aanvullingen en correcties van Agnes Joseph en Maartje Stahlie en hielp Henk Bleumink met een berekening.

Dames en heren,

De kans dat de door u ontwikkelde hulpmiddelen verkeerd worden gebruikt, is ook nog eens bijzonder groot. Modeluitkomsten zijn voor een politicus machtige, en daardoor veelgebruikte wapens. Elke politieke partij en elke minister wil graag een goede beoordeling van een planbureau. Dan kan die partij of minister zeggen: ‘zie je wel, mijn beleid is het beste. Dat zeg niet ik, dat zegt een planbureau. Mijn beleid is wetenschappelijk beter bevonden dan dat van jullie.’

Dat heeft twee grote voordelen. Enerzijds maak je het andere politici bijna onmogelijk om nog kritiek op je plannen te hebben. Probeer maar eens, in de paar minuten spreektijd die je in de Tweede Kamer hebt, uit te leggen waarom een model niet klopt, of waarom een model niet op deze manier toegepast kan worden. Dat lukt vanwege de complexiteit niet eens in 20 minuten, en maar heel soms in 2 uur. In een interruptie of een TV-debat heb je vaak niet meer dan enige tientallen seconden.

Anderzijds heb je met een goede modeluitkomst ook publicitair een groot voordeel. De media nemen de modeluitkomsten vaak zonder enig voorbehoud over als absolute en onbetwifelbare waarheden. “In het PvdA-programma komt de natuur er het beste van af”, zo schreef Trouw naar aanleiding van de doorrekening van de vierkiezingsprogramma’s door het PBL. “VVD kampioen werkgelegenheid”, zo kopte de Telegraaf na doorrekening van het verkiezingsprogramma door het CPB. Wie is er nou niet voor werkgelegenheid en goede natuur? Wie wil er niet zulke krantenkoppen?

En dus sturen politici in toenemende mate op goede modeluitkomsten, zeker in verkiezingstijd. Verkiezingsprogramma’s worden geschreven met de rekenmodellen van het PBL en het CPB in het achterhoofd.

En bij de onderhandelingen voor een nieuw regeerakkoord kiezen partijen voor die maatregelen, of dit nu op het gebied van klimaat of koopkracht is, die in de door u bedachte en gebouwde modellen voor de beste uitkomst tegen de laagste prijs zorgen. Modellen worden kortom gebruikt als scheidsrechter tussen fout en goed beleid, tussen duur en goedkoop beleid.

Uw rekenmodellen dienen daarom steeds minder als hulpmiddel om de effecten van bepaald beleid in hoofdlijnen inzichtelijk te maken. Steeds vaker bepalen ze zélf het beleid. En u en ik weten, als modellenmakers, dat modellen daar helemaal niet voor bedoeld zijn. En ze zijn er zeker niet voor geschikt. Wie - zoals politici - zich richt op modeluitkomsten, verliest de werkelijkheid al snel uit het oog.

Want een model is per definitie een onverantwoorde vereenvoudiging van de werkelijkheid. De beroemde statisticus George Box zei het al: ‘All models are wrong, but some are useful’. Hij nam daarmee zeer duidelijk afstand van het idee dat modellen de waarheid vertegenwoordigen: dat doen zij expliciet niet, en zeker niet bij klimaatmodellen of economische modellen.

Een modeluitkomst kan daarom alleen maar als input voor een beslissing dienen, maar nooit de beslissing zelf vervangen. Bij de beslissing moet namelijk de hele werkelijkheid als uitgangspunt worden genomen, en de hele werkelijkheid zit nooit in een model. Als we een model het beleid laten bepalen, leidt dat onvermijdelijk tot grote problemen in de werkelijkheid.

Laat ik dat illustreren aan de hand van de zojuist genoemde krantenkop, waarin de VVD tot kampioen werkgelegenheid wordt gekroond. De VVD kreeg deze eretitel omdat het in haar verkiezingsprogramma een bijzondere fiscale maatregel had opgenomen, waarbij de zogenaamde ‘inkomensafhankelijke combinatiekorting’ extreem werd verhoogd. Dit is een van de twee kortingen die ervoor zorgen dat tweeverdieners veel minder belasting betalen dan huishoudens waarin maar één van de partners werkt.² Dat verschil in belastingdruk was al heel hoog. Tweeverdieners met een gezamenlijk inkomen van 50.000 euro betalen 3.019 euro belasting per jaar. Een kostwinner met hetzelfde inkomen betaalt 13.890 euro belasting. Tienduizend euro meer, terwijl de draagkracht echt hetzelfde is. Ook het CPB vindt al jaren dat deze prikkel niet goed

² In het regeerakkoord van 2021 staat dat de inkomensafhankelijke combinatiekorting wordt afgebouwd vanaf 2025, overigens wederom op een wijze die ons belastingstelsel nog onoverzichtelijker maakt.

is³, maar de modellen worden niet aangepast.

De inkomensafhankelijke combinatiekorting en ook de opgeblazen arbeidskorting zijn een fiscale stimulans om te zorgen dat beide partners een baan gaan zoeken. Voor de modale en beneden-modale inkomens is hier eigenlijk niet eens meer sprake van een stimulans, maar eerder van een dwangmiddel: als niet beide partners werken, eindigen ze effectief rond de armoedegrens.

De VVD wilde deze 'stimulans' extreem ophogen, en zo ervoor zorgen dat nog meer mensen een baan moeten zoeken. De VVD creëert met deze maatregel dus geen banen. De VVD creëert werkzoekenden. En dat doet de VVD omdat zij weet dat in het CPB-model meer werkzoekenden veranderen in meer arbeidsaanbod, en dus tot meer banen in de krantenkopen.

Deze maatregel brengt in het model dus niets dan geluk, voorspoed en werkgelegenheid. In werkelijkheid zijn er hele andere effecten. Bijvoorbeeld voor degenen die noodgedwongen kostwinners zijn, omdat hun partner door economische omstandigheden geen werk kan vinden of door ziekte of een handicap niet in staat is om te werken. Zelfs mensen met een bovenmodaal inkomen kunnen dan nauwelijks hun hoofd boven water houden, juist vanwege dit soort prikkels in ons belastingstelsel. Deze mensen vallen nog dieper als het VVD-plan zou zijn doorgevoerd.

Zo'n maatregel heeft ook invloed op de gezinsvorming en zelfs op de beschikbaarheid van huizen: samenwonen als één van de twee partners niet werkt betekent vaak een financiële strop. Maar dat staat niet in het model.

En of de door de Telegraaf aangekondigde banen er in werkelijkheid komen, of dat ze alleen in het model bestaan, is ook nog maar de vraag. Mensen die door omstandigheden niet konden werken, kunnen dat niet ineens wel door een extreme fiscale prikkel.

Maar dat is allemaal niet relevant, want het model, en niet de werkelijkheid, is doorslaggevend voor het beleid. En armoede bij gedwongen eenverdieners is niet een van de effecten waarop het model beoordeeld wordt.

Fiscale keuzes zijn – kortom - vaak slechts op één ding zijn gebaseerd, namelijk op het bereiken van een zo gunstig mogelijke uitkomst van de CPB-modellen voor koopkracht en macro-economische effecten. Alle andere belangrijke factoren worden buiten beschouwing gelaten – van principes als rechtvaardigheid tot soms enorme negatieve effecten voor mensen die net buiten de standaardhuishoudens van het koopkrachtmodel vallen.

In het coalitieakkoord van 2017⁴ was een aanpassing van de arbeidongeschiktheidswet (WIA) opgenomen. Het was de bedoeling dat arbeidsongeschikten die nog een restverdiencapaciteit hadden van 1% van hun oorspronkelijke inkomen - dus zeg dat ze theoretisch nog in staat zouden zijn een uur per week tegen minimumloon te werken - met de helft gekort zouden worden als ze niet dat ene uur betaald zouden werken. Dat heeft niets met de werkelijkheid te maken. Maar het werd wel netjes voorgesteld in een Interdepartementaal Beleidsonderzoek⁵ (IBO) met meerdere ministeries en doorgerekend door het CPB, en dit stupide voorstel haalde gewoon het regeerakkoord. Ik kon praten als Brugman, maar het was er met geen mogelijkheid uit te krijgen tijdens de onderhandelingen. Want de modellen zeiden dat het goed was.

Het sneuvelde pas bij de uitwerking, toen de ambtenaren, en dus ook minister Koolmees, doorkregen hoe absurd het in werkelijkheid zou uitpakken. Het gebruik van modellen leidt meestal tot extra ingewikkelde fiscale regelingen. Dat zit zo: in theorie heeft iedereen recht op een ingewikkelde regeling maar in de praktijk gebruikt niet iedereen die ingewikkelde regeling. Maar als iedereen deze regeling mag gebruiken, dan telt hij mee voor de koopkrachtplaatjes. Dus een koopkrachtstijging met een ingewikkelde regeling is goedkoper dan een koopkrachtstijging door lagere belastingen, omdat niet iedereen hem gebruikt.

Modellen regeren niet alleen financiële onderwerpen, maar alle terreinen bij het overheidsbeleid. Bijvoorbeeld het klimaatbeleid. Komt een maatregel goed uit het PBL-model waarmee de verkiezingsprogramma's worden beoordeeld, dan komen die maatregelen in de verkiezingsprogramma's terecht, en uiteindelijk ook in het beleid.

3 Eenverdieners onder druk, CPB Policy Brief, 2018/0

4 Regeerakkoord 2017: 'Vertrouwen in de toekomst', bijlage bij Kamerstukken II, 2017/18 34700, nr. 34

5 IBO Geschikt voor de arbeidsmarkt: Mogelijkheden om de arbeidsparticipatie in de WIA te bevorderen April 2017

Zo ging het in 2012 met de bijstook van biomassa in kolencentrales. Dit werd als nuttig beoordeeld door het PBL, en dus kwam het in bijna alle verkiezingsprogramma's terecht.

10% bijstook van biomassa bij de SGP, 20% bij VVD, CDA, SP, en ChristenUnie en 30% in het programma van de 'klimaatkampioenen' PvdA, D66 en GroenLinks.

En dat leidde uiteindelijk tot miljardensubsidies voor het verstoken van biomassa. Er zijn redenen om aan te nemen dat met deze maatregelen niet alleen miljoenen bomen, maar ook de miljarden aan subsidie verbrand zijn, omdat zij in werkelijkheid niet hebben geleid tot reductie van de hoeveelheid CO² in de atmosfeer en dus niet tot de vermindering van het broeikas-effect, zeker niet op de noodzakelijk geachte korte termijn. Maar het model zei dat het goed was.

En als de voorkeuren van het PBL-model veranderen, veranderen ook de politieke voorkeuren. Ten tijde van de verkiezingen van 2021 deed CCS – de ondergrondse opslag van CO², bijvoorbeeld in lege gasvelden – het goed in de modellen van het PBL. Dus zag je in de verkiezingsprogramma's een verschuiving van miljarden naar CCS. GroenLinks, D66, ChristenUnie en PvdA pleitten in hun verkiezingsprogramma's dan ook voor enorme investeringen in CCS, en daar werden ze voor beloofd: GroenLinks werd door Trouw gekroond als 'klimaatkampioen', en ook de andere partijen die in hun programma's kozen voor CCS kregen goede recensies in de media. Terwijl je je met recht kunt afvragen of een dergelijke opslag een efficiënte aanwending van middelen is.

Want of dit ook in werkelijkheid leidt tot een meer dan verwaarloosbare bijdrage aan de reductie van CO² in de atmosfeer is de vraag. Tegelijkertijd kan nu al met zekerheid worden gezegd dat een aantal grote buitenlandse investeerders erg rijk zullen worden van de miljarden subsidie die voor dit doel zal worden uitgekeerd. Het is een wondere wereld, waarin partijen als GroenLinks en PvdA de facto miljardensubsidies voor bedrijven als Shell en ExxonMobile bepleiten, alleen om het PBL-model te behagen.

Maar een fundamentele discussie over de voor- en nadelen van dergelijke maatregelen wordt in het parlement niet, of in elk geval niet tijdig, gevoerd. En wel omdat voor politici en de regering niet de reductie van CO², maar het rapportcijfer van het PBL doorslaggevend is. Want op basis daarvan komt de evaluatie van het kabinetsbeleid tot stand, vormen politieke partijen hun mening, schrijven journalisten hun artikelen en krantenkoppen. Er zijn, zeker gedurende de op beeldvorming gerichte kabinetten Rutte, weinig zaken die meer invloed hebben op het beleid dan dat.

Wie het model beheerst, beheerst het beleid. Het model bepaalt de kaders waarbinnen het politieke debat gevoerd wordt. Het politieke gevecht gaat namelijk niet meer over de vraag wie de meest zinnige kritiek op het beleid heeft. Het gaat er enkel om wie er binnen de kaders van het model de meest zinnige kritiek heeft. Wie zich buiten het model begeeft, plaats zich buiten de orde, en zal geen verandering kunnen bewerkstelligen.

En dat is waarom er massaal biomassa wordt verstoekt: in het model doet dit het goed. Daarom hebben alle signalen die erop wijzen dat de nadelen de voordelen wel eens zouden kunnen overtreffen tot op heden weinig tot geen effect op het overheidsbeleid. Want we kijken alleen naar het model, en in het model zijn de nadelen van biomassaverbranding niet opgenomen.

Verander het model, en het beleid verandert. Lobbyisten weten dat als geen ander. Je kunt bijvoorbeeld een in het model gebruikte definitie aanpassen. Een voorbeeld: de klimaatwet bepaalt dat Nederland de emissie van broeikasgassen met 49% moet terugdringen. De manier waarop deze worden berekend, bepaalt voor een groot deel het beleid. 'Nederlandse emissie van broeikasgassen' is echter, in navolging van internationale verdragen, zo gedefinieerd, dat bijvoorbeeld internationale luchtvaart hierbuiten valt.

Dat is waarom Schiphol heel lang onzichtbaar was bij de komende klimaatmaatregelen, want CO² uitstoot door vliegtuigen bestaat volgens de klimaatwet nauwelijks. Was de definitie anders geweest, dan zou ook de luchtvaart 49% emissiereductie voor de kiezen krijgen.

De bedrijfsmatige lobby voor de definitie bij klimaatconferenties is dan ook enorm en heeft niet zelden effect. Want daarmee bepaal je het beleid.

Je kunt natuurlijk ook de eenheid van wat je berekent veranderen, en dan veranderen de uitkomsten. Zo berekent het PBL de kosten van energie- en klimaatregelen op een bijzondere manier. Dat viel me op, omdat in de voorspellingen van het PBL de kosten van fiscale sponsoring van elektrische auto's, ook wel de tesla-subsidie genoemd, steevast erg laag werd uitviel.

De rekenkamer constateerde echter jaar op jaar iets anders. Om een voormalig staatssecretaris van klimaat te citeren: kosten '6 miljard euro en nul klimaateffect'.⁷

Desondanks worden de kosten van het subsidiëren van elektrische auto's door het PBL nog steeds op dezelfde manier berekend, en nog steeds komen de kosten erg laag uit.

Volgens de berekeningen zijn de kosten vanaf 2024 zelfs negatief. Dat betekent dat er niet langer sprake is van kosten maar van baten⁸, zo juicht RevNext, een commercieel consultancybureau waarvan het PBL het geheime model gebruikt. Dit laatste is overigens in mijn ogen een absolute no go voor een wetenschappelijk instituut, maar dat terzijde. Tegelijkertijd verwacht ik dat ook in de toekomst de tesla-subsidie de belastingbetaler nog miljarden zal kosten.

Dat er zo'n enorm verschil is tussen uw projecties en de werkelijke kosten, komt omdat het PBL, en in navolging daarvan ook RevNext, een eigen kostenbegrip hanteert. Dit zijn de zogenaamde 'nationale kosten'.

Het heeft mij toch wel een aantal Kamervragen gekost om erachter te komen wat 'nationale kosten' nu precies waren. "De nationale kosten geven een beeld van de kosten voor de Nederlandse samenleving als geheel, ongeacht wie deze draagt", zo staat in de PBL-rapporten. Subsidies en belastingen binnen Nederland worden niet gezien als onderdeel van nationale kosten, omdat dit 'overdrachten' zouden zijn binnen Nederland.

Als we subsidies, die andere Nederlandse belastingplichtigen betalen, in onze modellen niet meenemen, is het begrijpelijk waarom de miljarden kostende Tesla-subsidie in de modelberekeningen zo weinig kost.

Uw rapporten en berekeningen bevatten, voor wie goed leest, nog de disclaimer dat het hier over een bijzondere soort kostenberekening gaat. Politici, journalisten en beleidsmakers zijn echter niet echt geneigd deze kleine lettertjes te lezen. Laat ik u daarvan een voorbeeld geven.

Als voorzitter van de klimaattafels reisde Ed Nijpels stad en land af om het klimaatakkoord uit te leggen. De Volkskrant heeft over deze tour een mooi verslag gepubliceerd, waarin staat beschreven hoe Nijpels met uw modeluitkomsten de zorgen over de hoge kosten van het klimaatbeleid probeert weg te nemen. Ik citeer:

"Zijn standaard reactie [...] de extra maatschappelijke kosten – 3 tot 4 miljard euro per jaar, volgens het Planbureau voor de Leefomgeving – zijn relatief laag. 'Een fors bedrag, absoluut, maar minder dan we jaarlijks uitgeven aan roken', zegt hij voor een scherm met vruchten. De kosten voor de zorg hebben de omvang van een meloen, die van het klimaat een kleine braam. 'Dat het onbetaalbaar zou zijn, is een sprookje. Het Klimaatakkoord, dames en heren, is betaalbaar.'"⁹

7 <https://www.ad.nl/auto/staatssecretaris-subsidies-stekkerauto-s-zijn-voor-niks-ac8cde52/>

8 <file:///C:/Users/Mauperville/Downloads/bijlage-3-revnext-rapport-kosteneffectiviteit-stimuleringsbeleid-ev.pdf>

9 <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nijpels-reist-door-het-land-om-burgers-gerust-te-stellen-over-klimaatakkoord-het-is-belangrijk-dat-ik-vertel-wat-de-feiten-zijn-b1110cd9/>

Het zal iedereen in deze zaal duidelijk zijn dat Nijpels de uitkomst van uw modelberekening op een onjuiste wijze gebruikt. Hier worden ‘nationale kosten’ gelijkgesteld met overheidsuitgaven, en dat zijn twee dingen die niets of weinig met elkaar te maken hebben.

Dat wordt meteen duidelijk als we ook andere posten gaan berekenen volgens de nationale kostenmethodiek.

Bijvoorbeeld de post ‘sociale zekerheid’. Alle binnenlandse uitkeringen, die betaald worden uit premies en belastingen, kunnen we wegstrepen. Dat zijn immers ‘overdrachten’, en tellen niet mee. Wat overblijft zijn de uitvoeringskosten en de uitkeringen die naar het Buitenland verdwijnen, grof gezegd 5 miljard euro. De meloen krimpt ineen tot een druif, en de fruitmand van Nijpels komt er anders uit te zien.

Dit voorbeeld laat ook meteen zien dat er vraagtekens te plaatsen zijn bij de bruikbaarheid van de nationale kostenmethodiek voor het bepalen van beleid. Het geeft namelijk maar zeer beperkt inzicht in de échte kosten en de échte gevolgen voor de samenleving. Als we bijvoorbeeld de hoogte van de uitkeringen van alle in Nederland wonende uitkeringsgerechtigden zouden verdubbelen – iedereen krijgt twee keer zoveel geld - zou dat de overheidsuitgaven enorm doen toenemen. Er zouden ook allerhande macro-economische verstoringen optreden die de economie en de welvaart van Nederland fundamenteel zouden veranderen, en zeker niet alleen maar ten goede.

De Nationale kostenmethodiek doet alsof deze effecten niet bestaan. Wie alleen naar ‘nationale kosten’ kijkt, kan met een PBL-rapport in de hand beweren dat een verdubbeling van de uitkeringen de ‘BV Nederland als geheel’ vrijwel niets kost.

De presentatie maakt duidelijk dat Nijpels niet begrijpt wat het PBL heeft berekend. En dat is zorgwekkend, omdat hij als voorzitter van de klimaat Tafels een belangrijke speler is geweest bij de vormgeving van het klimaatbeleid, en dus op basis van een verkeerde opvatting van modeluitkomsten dit beleid heeft vormgegeven. En dit leidt tot miljarden, nee, zelfs tientallen miljarden kosten die aan het oog onttrokken worden.

Een ander voorbeeld waarbij een bijna blind vertrouwen in modellen speelt, is de nieuwe concept-pensioenwet. Een economisch model dat 60 jaar vooruit zou moeten voorspellen speelt een

belangrijke rol in de opdeling van 1500 miljard pensioenvermogen in individuele potjes.

Iedereen begrijpt dat dit wel tot willekeur moet leiden. De economie een kwartaal vooruit voorspellen is vaak al moeilijk – kijk naar de afgelopen tijd -, maar 60 jaar vooruit voorspellen kan niet anders dan een slag in de lucht zijn. Dat zie je ook aan de modeluitkomsten. De huidige verplichte economische scenariosets voor pensioenfondsen kennen 10.000 scenario's voor toekomstige inflatie, die elk over zestig jaar gaan. In geen van deze 600.000 modeluitkomsten komt de inflatie de 6% uit. Maar in de wetgeving staat dat de scenariosets realistisch en nauwkeurig zijn. De grootste pot wordt verdeeld op basis van sprookjesachtige aannames. Die aannames zullen worden aangepast, maar hoe? Dat weten we pas na de behandeling in het parlement.

Ook bij de coronamaatregelen waren modellen bepalend voor het beleid. Het beleid werd er ook mee verkocht. De inherente onzekerheid in het model werd hierbij echter consequent verzwegen. Een voorbeeld: in het begin van de pandemie was één van de uitgangspunten dat een coronapatiënt gemiddeld 10 dagen op een IC-bed zou liggen. Dat werd na een paar weken aangepast naar 23 dagen, waardoor er 130% meer IC-bedden nodig zouden zijn.¹⁰ En juist dat was het knelpunt. Had het RIVM minder naar modellen gekeken en meer naar de werkelijkheid, en even gebeld met China of met Italië, dan was deze onjuiste aanname al veel eerder gecorrigeerd. En wellicht zou de eerste coronagolf in Nederland, toen premier Rutte nog openlijk over groep-simmunititeit sprak, anders verlopen zijn.

Dames en heren,

De vraag is nu hoe we hier iets aan kunnen veranderen. Hoe komen we tot goed gebruik van modellen en modeluitkomsten, zodat we weer een echte, integrale belangenafweging kunnen maken in plaats van te sturen op de modelwerkelijkheid. Een modelwerkelijkheid die uiteindelijk leidt tot beleid waar niemand voor heeft gekozen en beleid dat eigenlijk ook niemand wil.

De gewoonte is hierbij om naar politici en beleidsmakers te wijzen: zij maken op een verkeerde manier gebruik van de modellen, zij moeten hun gedrag aanpassen. Wellicht vindt u dat ook. Wellicht vindt u dat u, als modelleers, slechts de modellen maakt, en niets te maken hebt met het verkeerde gebruik ervan door politici.

Zij stoppen de kat in de magnetron, en daar kunt u, als producent, toch moeilijk verantwoordelijk voor gehouden worden.

Maar dat is niet helemaal waar. Het Nederlands recht kent het beginsel dat iemand die iets maakt voor anderen, ook een bepaalde verantwoordelijkheid draagt voor het gebruik ervan. Hij moet de ander inlichten over de risico's van verkeerd gebruik, en moet ook rekening houden met mogelijk ondeskundige gebruikers.

Soms volstaan kleine lettertjes in de bijsluiters, soms is een schreeuwende waarschuwing noodzakelijk. Hoe groter het risico op onjuist gebruik, en hoe groter de gevolgen van onjuist gebruik, hoe duidelijker de waarschuwing moet zijn.¹¹

Er zijn geen redenen om u, als maker van modellen, uit te sluiten van deze rechtsplicht. Ook u bent tot op zekere hoogte verantwoordelijk voor het juiste gebruik van uw modellen. Dat betekent niet dat u, zoals soms in de VS gebeurt, uw producten moet voorzien van absurde waarschuwing in de zin van “do not hold the wrong end of a chainsaw”.

¹⁰ Parool, 30 maart 2020, IC's sneller vol: “RIVM heeft met verkeerde prognoses gerekend”, <https://www.parool.nl/nederland/ic-s-snel-ri-vm-heeft-met-verkeerde-prognoses-gerekend-baae999b/>

¹¹ Artikel 6:186 BW.

Maar dat betekent wel dat de bijsluiter in orde moet zijn.

En dat is niet altijd het geval. Bij de berekening van nationale kosten vermeldt het PBL bijvoorbeeld het volgende voorbehoud: “Nationale kosten zijn kosten voor de Nederlandse samenleving als geheel [...] De nationale kosten worden los gezien van hoe die kosten zijn verdeeld over partijen in de samenleving.”¹²

De gemiddelde lezer van deze bijsluiter, bijvoorbeeld klimaatpaus Ed Nijpels, zou dan denken: de nationale kosten van het klimaatakkoord zijn 4 miljard euro, het is alleen nog de vraag hoe deze worden verdeeld. Bijvoorbeeld 3 miljard te dragen door het bedrijfsleven en 1 miljard door de huishoudens.

Maar de lezer houdt er geen rekening mee dat 4 miljard euro en nationale kosten ook kan neerkomen op het feit dat één groep in de samenleving 84 miljard euro voor de maatregelen moet ophoesten, zoals bij de sociale zekerheid, en een andere groep 80 miljard euro ontvangt. Op deze wijze kan ook de 4 miljard euro ‘nationale kosten’ verdeeld worden. Iets dergelijks gebeurt bij de Tesla-subsidies. Dit zou duidelijk uit de bijsluiter bij de doorrekening moeten blijken maar dat is nu geenszins het geval.

Uw waarschuwplicht houdt ook in dat u bij grote risico’s luid en duidelijk moet waarschuwen. Kleine lettertjes zijn niet voldoende. Ook dat gebeurt niet altijd genoeg. Neem de beruchte stikstofreductiekaart, die in opdracht van het ministerie van LNV door het RIVM is opgesteld.

Wie de bijsluiter leest, ziet dat achter deze kaart een groot aantal keuzes van het ministerie van LNV verborgen liggen, zoals de keuze om alleen de ammoniak uit stal- en veld als uitgangspunt te hanteren.

Dat leidt tot een heel ander kaartje dan wanneer met alle stikstofbronnen gerekend zou worden. Dat staat wel in de bijsluiter, maar het zou in grote letters op het kaartje zelf hebben moeten staan: “De indicatieve reductiedoelstellingen zoals weergegeven op dit kaartje zijn grotendeels het gevolg van politieke keuzes van het LNV. Bij andere politieke keuzes zou dat leiden tot een heel andere verdeling van reductiedoelstellingen.”

¹² https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-nationale-kosten-van-maatregelen-gericht-op-het-realiseren-van-doelstellingen-uit-het-energieakkoord-2013_3581.pdf

Tot slot: soms moet u, als modellenmaker, actief ingrijpen. Als u voor uw ogen ziet gebeuren dat het door u gemaakte model verkeerd wordt ingezet, als u, bij wijze van spreken, erbij staat wanneer de kat in de magnetron wordt gestopt, dan heeft de plicht zich hiertegen uit te spreken.

Ik geef een voorbeeld. In 2022 weigerde de provincie Drenthe een vergunning af te geven voor de organisatie van Muziektheatervoorstelling ‘Het Pauperparadijs’. De reden: op zes kilometer van de theaterplek ligt een Natura 2000-gebied. Volgens het AERIUS-model van het RIVM zou de voorstelling tijdelijk een toename van de stikstofdepositie op dit natuurgebied tot gevolg hebben, met een omvang van 0,01 mol/ha/jaar.

Zoals TNO toen al in een nog vertrouwelijk rapport aan de regering had geschreven, is de ruis in het AERIUS-model in de orde van grootte van meerdere mollen per hectare per jaar.

De meeste bestuurders en politici weten niet wat dat betekent. U weet dat wel. Dat betekent dat de modeluitkomst, een toename van 0,01 mol/ha/jaar, op geen enkele manier iets zegt over een daadwerkelijke toe- of afname van de stikstofdepositie op dat natuurgebied.

Dat betekent dat het gooien met een dobbelsteen een even redelijke manier is om te beslissen of deze vergunning wel of niet had kunnen worden verleend, als op basis van deze AERIUS-berekening.

En het is uw plicht om dat uitdrukkelijk en herhaaldelijk te zeggen, om dit van de daken te schreeuwen, om te voorkomen dat er op deze manier, recht onder uw ogen, verkeerd en voor betrokkenen heel nadelig gebruik wordt gemaakt van deze modellen.

Want de prijs die ervoor betaald moet worden als u dit niet doet, is hoog. Dat leidt in de eerste plaats tot onrechtvaardige uitkomsten en onuitlegbare beleidskeuzes. Maar het leidt ook tot een wantrouwen tegen uw instituties en tegen de wetenschap in het algemeen. Als niet altijd open en duidelijk over de beperkingen van de modeluitkomsten wordt gecommuniceerd, en mensen ontdekken deze beperkingen uit eigen beweging, dan voelen zij zich – terecht – misleid.

Zij geloven u dan in het geheel niet meer. En dat zou zonde zijn, omdat u, met uw kennis en uw modellen, het land veel te bieden kan hebben.

Het bestendigen of herwinnen van het vertrouwen in de wetenschap zou voor u de hoogste prioriteit moeten zijn. U heeft hiervoor grotendeels zelf de sleutel in handen. Ik ga ervan uit dat u deze wilt en gaat gebruiken. Dat betekent het aanpassen van definities, zoals die van maatschappelijke kosten, en het consequent en serieus waarschuwen voor de beperkingen van de gebruikte modellen op een dermate ondubbelzinnige manier dat zelfs wat minder in modellen getrainde klimaatpauzen niet in de verleiding komen ze op een verkeerde manier te gebruiken. [En mocht u dit onverhoopt niet nodig vinden, dan bent u mij op zijn minst een uitleg verschuldigd waarom u zou moeten worden uitgesloten van een rechtsbeginsel waar alle andere professionals in dit land wel aan onderworpen zijn.]

Misbruik van modellen
Lezing Planbureau Leefomgeving

